

A MAGYAR—HORVÁT HATÁRTÁRGYALÁSOK
ÉS LAKOSSÁGCSERE KUDARCA
(1941—1944)

1941. április 10-én Bartók László zágrábi magyar konzul még arról biztosította az usztasa funkcionáriusokat, hogy a magyar csapatok muraközi bevonulása csupán stratégiai jelentőséggel bír, de a magyar kormány Muraközt változatlanul Horvátország részének tekinti. Négy nappal később Bartók Karlovacra ment az Olaszországból érkező Pavelić fogadására, s ezúttal is arról biztosította az usztasa vezért, hogy Magyarország nem tart igényt a Muraközre, a katonai megszállás csupán átmeneti. Új momentumként közölte Pavelićtel, hogy kormánya ugyanakkor szabad kikötőt kér Šušáknál. Pavelić azt válaszolta Bartóknak, hogy bár elvben egyetért a magyar kormány kérésével, de a szabad kikötőre vonatkozó szerződést addig nem köthetik meg, amíg nem rendezték Olaszországgal a határkérdéseket.¹ Az 1941. május 18-án aláírt római szerződéssel, amely a horvát—olasz határokat rögzítette, a FHÁ jelentős területi veszteségeket szenvedett.² Ennek következtében a horvát kormány szemében a Muraköz felértékelődött. Ebbe az irányba hatott a Bánátra vonatkozó német ígéretek valóra váltásának elődázása is.

Április 14-én Erdmannsdorf budapesti német követ kormánya nevében közölte Bárdossyval, hogy a románok kérésére a Bánátot nem magyar, hanem német csapatok szállják meg. A német hadvezetőség ugyanakkor, folytatta, hozzájárul a Muraköz és a Murától északra fekvő területek magyar megszállásához, de, mint mondta, „e területek végérvényes hovatartozásáról azonban későbbi időpontban fognak dönteni”. Bárdossy meglepve hallgatta Erdmannsdorf szavait és emlékeztette a magyar területi igények kielégítésére vonatkozó korábbi német ígéretekre. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány továbbra is fenntartja Bánátra vonatkozó követelését, de „kész arra, hogy a Muraközre vonatkozóan az önálló horvát állammal baráti tárgyalásokat kezdjen.”³

A magyar kormánynak egyelőre nem is maradt más választása, hiszen, mint már utaltunk rá, a Jugoszláviát felosztó április 24-i bécsi német—olasz megállapodás

¹ FIKRETA JELIĆ-BUTIĆ: Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska. Zagreb, 1977. 93. l. A Revíziós Liga már 1933-ban olyan ígéretet tett Pavelićnek, hogy egy esetleges határrendezés során a Muraközt az usztasáknak kell megkapnia. Uo. 90. l.

² A római szerződés rögzítette Horvátország nyugati határait (Dalmácia), s ezzel Olaszország a tengerpart legfejlettebb területeit kapta meg. Horvátország kötelezte magát, hogy a tengerparton semmiféle katonai objektumot vagy bázist nem tart fenn. A megállapodás részét képezte a Horvátország feletti olasz kezességéről szóló szerződés, amely ugyan nem tért ki részletesen a Savoyai házzal való perszonálunió kérdésére, de az usztasa államot már Horvát Királyságnak nevezte. Olaszország később vereséget szenvedett a Crna Gorában levő Szandzsák kérdésében is. FERDO ČULINOVIC: Jugoslavija između dva rata. II. Zagreb, 1961. 247. l.

³ A WILHELMSTRASSE és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: RÁNKI GYÖRGY, PAMLÉNYI ERVIN, TILKOVSKY LÓRÁNT, JUHÁSZ GYULA: Kossuth Könyvkiadó, 1968. 393. sz. írat. 577. l.

a Muraközt ugyan Magyarországnak ítélte, a pontos határok kijelölését azonban a kétoldalú tárgyalások hatáskörébe utalta.

Bárdossy igyekezett sürgetni a tárgyalások megkezdését. Az április 21-i minisztertanácson — arra hivatkozva, hogy a Muraközi magyar részről történő megszállásakor „számos incidensre” került sor és számítani kell a helyzet további éleződésére — a kormány állást foglalt a tárgyalások mielőbbi megindítása mellett. Bárdossy javaslatára a kormány a következő álláspontot fogadta el: Magyarország elvileg továbbra is fenntartja szuverenitását a Muraközben, az igazgatást azonban akár meghatározott, akár meghatározatlan időre, de mindenképpen ideiglenes jelleggel, átadja Horvátországnak. A Murakeresztúrtól Csáktornyan át a német határig terjedő vasúti vonal magyar tulajdont képez, s a muraközi olaj kitermelést is magyar vállalatok végzik majd. Az Adria felé irányuló forgalom számára — a Gyékényes — Šušak — Fiume vasútvonalon — „lehetőleg” messzemenő péage-jog biztosítandó, beleértve a magyar szerelvények közlekedtetésének és üzemanyag raktárak létesítésének jogát is. Šušak kikötőjében szabad zónát és magyar raktárak létesítésének jogát követelték. Tisztázni kell a tárgyalásokon azt is, hogy az igazgatásra átadott Muraközben a horvát hatóságok hogyan fogják biztosítani a tulajdonvédelmet, az okozott károk megtérítését. A kormány álláspontja szerint elvi megállapodást kell elérni a Dráva hajózhatóvá tételének, s a Száva magyar hajók előtt történő megnyitásának kérdésében. A minisztertanács véleménye szerint a magyar—horvát határnak a Dráva és Duna medrének középpontjában kell majd húzódnia. Végül a felsorolt követeléseket összekapcsolták a *kölcsönös népességcsere* gondolatával.⁴

A horvátok a néprajzi elv és a történeti jog alapján követelték maguknak a Muraközt.⁵

Május 16-án, két nappal Rómába történő elutazása előtt Pavelić magához hívatta Bartókot, s javasolta, hogy május 23-án kezdjék meg a Zágrábban a vitás kérdések tárgyalását.⁶

Május 27-én magyar delegáció utazott Zágrábba, a tárgyalások felvétele céljából. Megérkezésük után közölték a horvát kormánnyal, hogy csak abban az esetben kerülhet sor sikeres tárgyalásokra, ha a Muraközre vonatkozóan elismerik Magyarország szuverenitását, s a közigazgatás átadása is csak akkor válik lehetségessé, ha Horvátország hajlandó bizonyos ellenszolgáltatásra.⁷ A horvát kormány azonban hallani sem akart semmiféle ellenszolgáltatásról. A határkérdésben Olaszországgal szemben elkövetett vereség miatt a horvátok lényegesen nagyobb ellenállást tanúsítottak Muraköz kérdésében, annál is inkább, mivel Magyarország korántsem az az ország volt, amelynek követeléseit fenntartás nélkül teljesíteni kellett. Abban is reménykedtek, hogy a tengelyhatalmakhoz fellebezve kedvező döntést sikerül elérniük, s így minden ellenszolgáltatás nélkül visszakapják a Muraközt.⁸

A magyar delegáció azonban igen hamar lehűtötte horvát partnereit. Világosan értésükre adták: „naivitás lenne feltételezni, hogy a magyar delegáció csak azért utazott Zágrábba, hogy a Muraközt ellenszolgáltatás nélkül felajánlja. Lehetetlen, hogy a magyar kormány a Muraközt egyszerűen a horvátoknak ajándékozza, mert az ezer éven át magyar terület volt és lakosságának többsége ma is hú Magyarországhoz.”⁹

⁴ OL K-27 Min. tan. jgyk. 1941. április 21.

⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-10.

⁶ OL K 74. I. Bejövő szjt. Zágráb. Bartók 1941. május 16-i számjeltávirata.

⁷ HIL VKF 1941-1-5263/eln. A *Wilhelmstrasse*... 434/1. sz. irat. 613. l.

⁸ Uo. 421. sz. irat 600. l.

⁹ Uo. 434/1. sz. irat. 613. l.

Mindkét fél a németeknél próbált támogatást keresni. Május 31-én Bartók, zágrábi magyar ügyvivő megbeszélést folytatott Glaise von Horstenau zágrábi német tábornokkal és Kasche német követtel. Kasche tolmácsolta a Führer azon kívánságát, hogy a horvát állam minél hamarabb konszolidálódjék, s kifejezte reményét, hogy a tengerszomszédai is „minden lehető el fognak követni, hogy Németországot ezen egyezkedésben hathatósan támogassák”. Sajnálkozott a határrendezés elhúzódása miatt, s utalt arra, hogy „Hitler jó szívvvel venné”, ha a horvátokkal szemben a magyar kormány engedékenyebb lenne. „Horvátországnak úgyis még annyi baja és nehézsége van, tette hozzá, felesleges tehát, hogy Magyarország is szaporítsa azokat. A tábornok bizalmasan megsúgta Bartóknak, figyelmeztette Pavelicet, „ne legyen intranszigen-sebb, mint az olaszokkal volt Spalato kérdésében”, s javasolta neki, fogadják el azt a megoldást, hogy Muraköz maradjon Magyarország része és elégedjenek meg a terület igazgatásával. A nagyobb nyomaték kedvéért még arra is figyelmeztette Pavelicet — folytatta —, hogy „a Führer is helyeselné az illyesféle megoldást”, s tudtára adta, Németország nem hajlandó döntőbíró szerepet vállalni ebben a kérdésben.¹⁰

A németek tehát — miközben Magyarországot mérsékletre intették és semlegességüket hangoztatták — a horvátokat igyekeztek a magyar álláspont elfogadására bírni. E részrehajló semlegesség egyrészt a bécsi osztozkodás Muraközre vonatkozó pontjával, másrészt azzal függött össze, hogy a magyar kormány éppen ebben az időben elégitette ki a németek négy Murán túli községre vonatkozó igényét.¹¹

Különösen nagy vitát váltott ki a lakosságcsere kérdése, amelyet mindkét fél a saját érdekei szerint értelmezett. Még a konkrét határtárgyalások megkezdése előtt, április 19-én, a magyar kormány Zágrábba küldte Tamás Aladárt, aki igen jó kapcsolatokkal rendelkezett usztasa körökben. Tamáson keresztül azt szerették volna kipuhatolni, milyen álláspontot foglalnak el horvát kormánykörök a lakosságcsere kérdésében. Tamásnak Pavelic ezzel kapcsolatban a következőket mondta: hajlandók azonnal tárgyalásba bocsátkozni a horvátok átvételéről, akiket a kiutasított szerbek helyére telepítenének, a Magyarországról kiutasítandó szerbeknek pedig átvonulási engedélyt adnak, de átvételük szóba sem jöhet.¹² A zágrábi tárgyalásokon — a németek ezzel kapcsolatos elutasító magatartása miatt — már nem került szóba a szerbek Horvátországon át történő kiutasítása, de a Muraköz „nagystílű” átadásának fejében a horvát fél hajlandónak mutatkozott volna a bácskai bunyevácok átvételére, a kisebbségi szerződés helyett egy kitelepítési egyezmény megkötésére. Marosy ennek kapcsán a következőkre hívta fel a külügyminisztérium figyelmét „:... azt hiszem, jobb szolgálatot jelentene Magyarországnak és a magyar jövőnek, ha a formula közjogi részét nem túlságosan forszírozzuk, s egy nagystílű gesztussal ezen fajilag amúgy is elvesztett területet úgy engedjük át, hogy primitív politikai érzékenység részére fájó seb ne maradjon — és ennek fejében minden erőfeszítést a népcsere, vagyis kitelepítés lebonyolítására koncentrálhatnánk.”¹³

Budapesten azonban továbbra is a Muraköz közjogi helyzetének rendezésére fektették a hangsúlyt, s úgy képzelték, hogy a közigazgatás Horvátország részére történő átadására csak a népességcsere lebonyolítása után kerülne sor. A horvátok számára azonban elfogadhatatlan volt a két kérdés ily módon történő összekapcsolása, s azzal

¹⁰ OL K-63 Küm. pol. 1941-67-3559.

¹¹ A minisztertanács április 28-án járult hozzá a községek átadásához. OL K-27 Min. tan. jgyk. 1941. április 28. Némi vita után júniusban megtörtént magyar részről a terület kiürítése. HIL HM 1941-1 (a-38 126) eln.

¹² OL K-63 Küm. pol. 1941-67-2749.

¹³ OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-387.

érveltek, hogy az áttelepítések időbeli elhúzódása hosszabb ideig lehetetlenné teszi a horvát jogok muraközi gyakorlását.

Az alkudozások június második hetében újabb fordulatot vettek. Lorković felvetette a terület közös birtokolásának gondolatát, ezt azonban Marosy követ kormányja utasítására elfogadhatatlannak minősítette.¹⁴ Marosy azzal próbálta a magyar álláspont elfogadására bírni az új ötlettel előálló külügyminisztert, hogy kemény hangon értésére adta: ha közelesen nem sikerül döntenie a kérdésben, akkor a magyar kormány kénytelen lesz véget vetni a Muraközben a „tarthatatlan ideiglenes állapotnak”. Ha azonban, tette hozzá, a horvát fél hajlandó a tárgyalásokra a magyar javaslatok alapján, akkor kormányja kész bizonyos engedményekre. Így például nem zárkózna el a kondominium lehetőségének megtárgyalása elől. A kondominium kérdésében azonban az usztasa állam vezetői sem foglaltak el egységes álláspontot. Lorkovićtyal ellentétben Pavelić hallani sem akart a terület közös birtoklásáról, s az álláspontja felől érdeklődő Bartóknak tőle egyáltalán nem szokatlan, színpadias módon kijelentette: „mindenkor inkább állhat emelt fővel a horvát nép elé, ha mint az erőszak megnyilvánulására hivatkozhat a magyar katonai megszállásra, mintha e kérdés felett alkuba bocsátkozna Magyarországgal.”¹⁵

Szeptember 6-án Sztójay berlini magyar követ felkereste Woermann külügyi államtitkár helyett — és mint mondta — a félreértések elkerülése végett a német kormány tudomására hozta, hogy a magyar kormány „Muraköz ügyében Horvátországgal folytatott tárgyalásait végérvényesen befejezte, és nem lát semmi lehetőséget arra, hogy egy magyar—horvát megállapodás keretében a jelenlegi helyzetet megváltoztassa”. Woermann Sztójay bejelentését tudomásul vette és megismételte a németek semleges álláspontját ebben a kérdésben.¹⁶ Ezzel a németek hallgatólagosan szentesítették a Muraköz bekebelezését — így az usztasa Horvátország Magyarországgal szemben is vereséget szenvedett a határkérdésben. A horvát kormányok azonban mindvégig abban reménykedtek, hogy ha máskor nem is, a háború befejezésekor „még adódhatnak átrendezési lehetőségek”. Addig is, amíg ennek elérkezik az ideje — fejtegette több alkalommal is Lorković — „a horvát kormány legfőbb óhaja, hogy legalábbis az említett terület népi állaga érintetlen maradjon”.¹⁷

Július 29-én az usztasa rezsimmel erősen szimpatizáló Marosy zágrábi magyar követ, aki nem értett egyet a tárgyalások megszakításával, a következő veszélyre figyelmeztette kormányát: „Írásbeli és szóbeli jelentéseimben nem hagytam kétséget aziránt, hogy a magyar—horvát viszony sorsdöntő fordulópontja a Muraköz kérdése. Ezen terület itthagysa esetén megkaphattuk volna a horvátok barátságát — az átszólással eszkompálni kell, hogy Horvátország ellenségeink sorába lép, együttműködést keres Romániával és Szlovákiával és végső fokon újra feltámad körülöttünk — ha gyengített kiadásban is a kisantant”.¹⁸

¹⁴ *A Wilhelmstrasse*. 434/1. sz. irat. 613. l.

¹⁵ Uo., valamint Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945. V. kötet. Összeállította: JUHÁSZ GYULA. Sajtó alá rendezte: JUHÁSZ GYULA és FEJES JUDIT. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 824. sz. irat. 1159. l.

¹⁶ *A Wilhelmstrasse*... 442. sz. irat. 618—619. l.

¹⁷ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-59.

¹⁸ Uo. 1941-67-159. Később Marosy is jóval realisabban értékelte a három ország közeledését. Propagandisztikusnak minősítette Horvátország és Szlovákia közeledését, amelyre azért van szüksége a két új államnak, írta, mivel „másoknak úgysem imponál, tehát jól esik az egymásnak való tömjénezés”. Románia szerepét már jóval veszélyesebbnek találta. A román—horvát közeledést szerinte Buzdugán zágrábi román követ, Titulescu korábbi román külügyminiszter titkára, valamint Benzon, bukaresti román követ, a „magyarellenes klikk fő exponensei” szorgalmazzák. OL K-63 Küm. pol. 1942-67-34.

S bár a kisantant még „gyengített kiadásban” sem támadt fel, a magyar kormány-
nak azonban valóban számolnia kellett az említett országok magyarellenes közeledé-
sével, s a Muraköz egyoldalú bekebelezése után kiéleződött magyar—horvát viszony
is egyre több kellemetlenséget okozott. Gyakoriakká váltak a kölcsönös határsérté-
sek. 1941 decemberében például a magyar katonaság elfoglalta a Dunán fekvő Ada
nevű kis szigetet. Pár hónappal később — mivel a sorozatos horvát tiltakozások
ellenére sem ürítették ki a szigetet — fegyveres usztasák válaszként Šarengrad szige-
tét szállták meg. A magyar katonaság visszafoglalta a lakatlan szigetet, s mintegy a
Muraközi kérdés komédiájaként 1942 áprilisában megkezdődtek a Duna e szakaszára
vonatkozó tárgyalások.¹⁹ Azonban — mint Marosy írta — „a horvát delegáció ki-
csinyes magatartása miatt” ezek a tárgyalások is hamarosan függőben maradtak.²⁰

A horvát kormány azonban nem nyugodott bele a Muraköz elvesztésébe és fo-
kozta a Muraköz visszacsatolása érdekében folytatott propagandáját, a horvát nacio-
nalizmus szítását. Ehhez elsősorban a határmenti usztasa fiatalságot, a muraközi
horvát tisztviselőket és a továbbra is a zágrábi püspökséghez tartozó muraközi kato-
likus papságot igyekezett felhasználni. Kvaternik hadügyminiszter például a muraközi
magyar katonai közigazgatás bevezetése után a keleti frontra induló varasdi önkéntes-
ek búcsúztatásakor a következőket mondta: „tűrjenek csendben, mert a Poglavnik
(Pavelić — S. E.) és ő ugyanúgy gondolkoznak ebben a kérdésben, mint maguk a
muraköziek... Muraköz legyen kész és várjon, mert Muraköz a miénk és ellenkező
megoldásról szó sem lehet.”²¹

1942. február 16-án a csáktornyai főszolgabíró arról tett jelentést, hogy a be-
kebelezési törvény ellenére a horvátországi Varasdon felállították a Magyarországhoz
tartozó Perlak és Csáktornya főszolgabírói hivatalát és hivatalos leveleket küldözget-
nek a magyar hatóságoknak. A horvát szabor (országgyűlés) pedig kinevezte a csák-
tornyai és perlaki járások képviselőit.²² A magyar válasz természetesen nem sokáig
váratott magára. A perlaki képviselőnek kinevezett Petković a Zalai Közlöny 1942.
március 27-i számában „a legnagyobb megbotránkozással” tiltakozott az eljárás
ellen. Azzal utasította vissza a képviselőiséget, hogy ő „muraközi születésű és anya-
nyelvű magyar állampolgár”. Diplomáciai úton azonban a magyar kormány nem
tiltakozott a horvátoknál, s a külügyminiszter arra kérte a belügyminisztériumot,
hogy az ügy kapcsán „tartózkodjanak minden olyan intézkedéstől, amely zaklatásnak
minősülhetne”, de akadályozzák meg, hogy az illetők esetleg mégis kiszökjenek a
szabor ülésére.²³ A képviselővé kinevezett Petkovićnak és Radikovićnak tehát nem
esett bántódása, a magyar kormány azonban nem hagyta annyiban az ügyet. Meg-
torlálásként „lehetővé tette”, hogy a hivataluktól immár megfosztott horvát tisztvisé-

¹⁹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-58. HIL VKF 1942-1-5022., 5162., 5160/el.

Az említett szigetek azért váltak vitássá, mivel időközben egy mesterséges csatornával levágták a
Duna kanyarulatát, így a szigetek a folyó új sodrásai vonalától északra kerültek, s így magyar területté
váltak.

²⁰ OL K-63 Küm. pol. 1943-67-számnélküli.

²¹ OL K-428 MTI Könyomatos 1132. 1941. július 18.

Pavelić 1942 szeptemberében megtekintette a szovjet fronton harcoló horvát egységeket. De még eb-
ben a szárára kedvező lélektani pillanatban sem sikerült megszereznie a németek támogatását a
Muraköz kérdésében.

OL K-149 BM res. 1942-2-8376.

²² OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-19 705.

²³ OL K-149 BM res. 1942-2-10 429.

A másik kinevezett képviselő Vid Radiković volt. Radiković ugyan nem volt hajlandó nyilvánosan
elhatárolni magát a horvát kormány lépésétől, de nem is tett eleget annak.

lők, vasutasok és tanítók rövid idő alatt „elhagyják” az országot, azaz kiutasították őket.²⁴

A mindkét oldalról fűtött nacionalizmusnak volt halálos áldozata is. 1941 októberében egy Safarić nevű usztasa Drávaóhidán (Prelenitec) azért lőtte le Kreszinger Györgyöt, mivel Kreszinger „az elsőik között volt, akik a magyar csapatok bevonulását kérték a Muraközbe, s azóta is állandóan a magyarság érdekében tevékenykedett”.²⁵

Sok gondot okozott a magyar kormánynak a Muraköz egyházi helyzete, mivel a bekebelezés után is a zágrábi püspökség joghatósága alá tartozott.²⁶

A csendőrség központi nyomozóparancsnoksága egyik jelentése szerint Stepanić zágrábi érsek azt az utasítást adta a muraközi papságnak, hogy horvátul misézzenek és „megdorgálta azokat, akik magyarul miséztek”.²⁷ Ennek ellensúlyozására a szombathelyi II. hadtestparancsnokság tábori lelkészek segítségével próbálta megoldani az iskolákban a magyar nyelvű hittantanítást. Novemberben általános vizsgálatot indítottak a „szláv érzelmű” papság ellen, s azokat, akik nem tanúsítottak „tartózkodó magatartást” az érseki felhívással szemben, ha horvátul állították ki a keresztleveleket, vagy éppen a rájuk bízott horvát gyermektől horvátul várták a „dicsértesség”-et, kiutasították az országból.²⁸ 1942 májusában a horvát külügyminisztérium politikai osztálya jegyzékben tiltakozott a magyar kormánynál a muraközi papok kiutasítása ellen. Marosy ez ügyben felkereste Marconi zágrábi pápai megbízottat is, aki a Szent-szék jóindulatáról biztosította a követet, ugyanakkor hozzátette, hogy a kiutasítások indoklása „vajmi kevés konkrét jogalapot szolgáltat, az abban foglalt adatokból kitéűnőleg közigazgatásunk a Muraközben olyan gyakorlatot követ, amely az idegen ajkú lakosság általában elismert nyelvi és vallási jogaival csak nehezen látszik összeférhetőnek”.²⁹

A katolikus tábori püspökség a honvédelmi minisztérium megbízásából 1941 augusztus végén arra hívta fel Serédi Jusztinián hercegrímás figyelmét, hogy mielőbb járjon közbe a Muraköz egyházi helyzetének rendezése érdekében. Ez annál is inkább sürgető lenne — olvashatjuk az átiratban —, mivel nemcsak a hívek lelki gondozása függ a zágrábi püspökségtől, hanem „dicső honvédségünk ott állomásozó tagjainak házassági ügye is”.³⁰ Hamarosan a vezérkar főnöke is interveniált az ügyben. Igyekezett mind Serédit, mind pedig a budapesti nunciust megnyerni az ügynek.³¹ A Vatikán azonban hallgatásba burkolódzott, ezért Marosy 1942 tavaszán a zágrábi

²⁴ OL K-149 BM res. 1942-6-11 892.

A konfliktus időnként komikus formát öltött. Egy alkalommal például usztasák és horvát katonák 80–100 fős csoportja a varasdi Dráva hídon a magyar határőrök előtt horvát Muraközt éltették. A korabeli jelentés szerint a határőrök erélyes fellépésére ugyan visszavonultak a hídról, de közben „szamárfülek, ülep (fenék) mutogatásokkal és egyéb gúnyos kézjelzésekkel, nevetve és énekelve vonultak a Dráva horvát partjára”.

HIL VKF 1941-1/el. 1941. július 14-i helyzetjelentés.

²⁵ OL K-149 BM res. 1942-6-11 892.

²⁶ A baranyai háromszög egyházközségei is a zágrábi püspökség joghatósága alá tartoztak.

²⁷ OL K-149 BM res. 1942-6-11 892.

Stepanić zágrábi érsek a megszállás éveiben nem azonosult az usztasa rezsimmel. Megtagadta például Kovačić horvát propagandafőnök kérését, hogy a katolikus papság a szószekekről a kommunizmus és a partizánok ellen prédikáljon. Azzal érvelt, hogy az egyház kommunizmus ellenessége közismeret, s az adott helyzetben egy ilyen akció belpolitikai állásfoglalásnak számítana a partizánok ellen, akiknek pedig csak egy része kommunista. Stepanić érsek öccsének egész családját az egyik partizánellenes tisztogatás során a németek kivégezték.

OL K-63 Küm. pol. 1943-67-149.

²⁸ OL K-149 BM res. 1942-6-11 892.

²⁹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-2862.

³⁰ HIL HM 1941-I-48 775/el.

³¹ HIL VKF 1942-1-4284/el.

pápai megbízotton keresztül igyekezett eredményt elérni — sikertelenül. A Vatikán a háború befejezéséig, az új határok létrejöttéig nem kívánta átrendezni Muraköz egyházi helyzetét.³²

A határtárgyalások kudarca után érezhető negatív változás következett be a magyar kormány horvátokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikájában is. Megkezdődött az ún. telepések, bevándoroltak, azaz az 1918. december 1. után letelepedettek összeírása és kiutasítása. A horvát kormány éles hangú jegyzékben tiltakozott ez ellen. Marosy azzal próbálta Lorković külügyminisztert megnyugtatni, hogy csupán összeírásról van szó, kormánya nem fogja a horvátokat kiutasítani az országból, és vizsgálatot indít a kiutasítások ügyében.³³ Még le sem zárult a vizsgálat, amikor december közepén újabb horvát panasz érkezett a csáktornyai szolgabíró kiutasítási végzése ellen. A magyar külügyminisztérium ezúttal már a 75 kiutasított ügyének leg-sürgősebb kivizsgálását kérte a belügyminisztériumtól, mivel „a változott helyzetben (ti. a bekebelezési törvény után — *S. E.*) nyomós politikai érdek is fűződik ehhez”. A magyar kormány tehát — immár birtokon belül — igyekezett toleránsnak mutatkozni, legalább is a horvát kormány felé. A vizsgálat eredményei azonban nem Marosy fent idézett megnyugtató szavait igazolták. Vida Ferenc, a csáktornyai járás főszolgabírója a vizsgálatot végző belügyi megbízott előtt nem is tagadta, hogy valóban történtek kiutasítások. Azzal érvelt, hogy a bevándoroltak „irredenták, másrészt kommunisták”, ezért „feltétlenül szükségesnek látszik a bevándorolt és nem kívánatos elemek fokozatos eltávolítása”. Mintegy saját mentségére hozzátette, hogy a kiutasításokat „lassú iramban és a legnagyobb kímélettel” végezték. A horvát jegyzékben említett 75 kiutasításból 36-ot ismert el, de ezek között is — mondta — legfeljebb 10—15 volt horvát, a többi zsidó.³⁴

Február 18-án a külügyminisztérium közölte Marosyval a vizsgálat eredményét és a következő válasz megtételére hatalmazta fel: a 75 fő kiutasítása túlzás és „minden tárgyi alapot” nélkülöz. A csáktornyai járásban valóban voltak kiutasítások, ezek között azonban „legfeljebb 20—25 (!) horvát volt, de a határon csak 3 személyt tettek át.” A bevándoroltak összeírása valóban megtörtént, de nem kiutasítási szándékkal, hanem csupán „nemzetvédelmi” céllal.³⁵ Egyúttal felkérték Marosyt, hogy a magyar kormány nevében tiltakozzon a Magyarországra átjövő és átszökő horvátok magatartása ellen, akik „állandó nyugtalanságot” szítanak és a hatóságok „egyes szükséges és jogos” intézkedéseit „túlzott és rosszakaratú” beállításban terjesztik.³⁶ A kiutasítások mellett a két kormány kölcsönös szemrehányással illette egymást a különféle nacionalista, irredenta szervezetek működése, valamint a sajtóban a Muraközről megjelent nyilatkozatok, cikkek kapcsán. A horvátok változatlanul vitatták a terület Magyarországhoz csatolásának jogosságát — a magyarok pedig azt állították, hogy a Muraközben nem horvátok, hanem sokácok és bunyevácok élnek, akik az ún. muraközi nyelvet beszélik.³⁷

Marosy követ, bár kissé dagályos stílusban, de találóan jellemezte így a két ország viszonyát: „A magyar—horvát viszony olyan, mint a borús felhőktől megszállt

³² OL K-63 Küm. pol. 1942-67-38. A Vatikán egyébként nem ismerte el hivatalosan a Független Horvát Államot.

³³ OL K-149 BM res. 1942-6-6119.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ HIL HM 1941-I. 48 775/eln., OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-27 672., OL K-63 Küm. pol. 1942-67-64., HIL HM 1942-1/a-2556/eln.

égbolt, amelyen néha pillanatokig kibukkan a kék égnek egy csücske, hogy hamarosan ismét árnyékba borítsa egy újabb szélroham.”³⁸

Magyarországnak, miközben az említett lépésekkel igyekezett „jobb belátásra” bírni az usztasa kormányt, a muraközi kérdés egyoldalú megoldása után nem volt érdeke a magyar—horvát-viszony túlzott kiélezése, annál is inkább, mivel aggodalommal figyelték a németek által létrehozott kisállamok, Szlovákia és Horvátország, valamint Románia közeledését. Horvátország — bár soha nem mondott le a Muraközről — kénytelen volt tudomásul venni a tényeket. Nemcsak a Muraköz Horvátországhoz csatolásához nem kaptak német támogatást, de Berlinben a helyzet további élezésére irányuló horvát szándékokat is határozottan leintették. Erre enged következtetni Vračić külügyminiszter-helyettes menesztése is, akit Marosy — Benzon bukaresti horvát követtel együtt — „gyűlölködő és kellemetlen ellenfélnek” titulált, s akiről hasonló szellemben tett megjegyzések a zágrábi német és olasz követnek. Távozása után a horvát tiltakozó jegyzékek száma érezhetően megcsappant.³⁹

Kállay Miklós, az új miniszterelnök és külügyminiszter, rögtön hivatalba lépése után utasította Marosyt, hogy igyekezzék a kölcsönösség elve alapján a kisebbségi kérdésben előrehaladást elérni, s tegyen kezdeményező lépéseket ezirányban. A követ által 1942. március 12-én a horvát külügyminisztériumhoz eljuttatott jegyzék felsorolta a horvátországi magyarok sérelmeit — a magyar kormány által támogatott Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség engedélyezése körüli huzavonát, az eszéki nyilasok tevékenységének támogatását és az iskola kérdést — és azzal fenyegette a horvát kormányt, hogy „a horvátországi magyarsággal való bánásmód nem maradhat visszahatás nélkül a magyarországi horvátság helyzetére”. Marosy a jegyzék átadásakor hosszabb beszélgetést folytatott Lorković külügyminiszterrel és szóban is sürgette a jegyzékben felsorolt sérelmek orvoslását. Lorković a Magyar Közművelődési Közösség kapcsán azzal védekezett, hogy bár tényleg nem történt, meg az egyesület engedélyezése, de gyakorlatilag szabadon szervezhetnek. Marosy nem fogadta el Lorković magyarázkodását, mivel Magyarországon „a horvátbunyovác és sokác egyesületek egész sora szabadon működik”. Szemére vetette a külügyminiszternek, hogy Horvátországban egyetlen magyar iskola sem működik, míg Magyarországon 13 ún. horvát—magyar, 5 vend—magyar, 7 bunyevác—magyar és 15 sokác-magyar vegyes iskola van. Lorković kormánya nevében kijelentette, hogy kölcsönösségi alapon hajlandók rendezni a magyar kisebbség helyzetét, s megnyugtatta Marosyt, hogy a Duna vonalán túl, azaz a Bácskában, nincsenek területi követeléseik. A Muraközt nem említette. Ők nem akarnak a német kisebbséghez hasonló jogokat — folytatta —, csupán azt, hogy a magyarországi népcsoport is bevallhassa a horvátokhoz való tartozását, fenntarthassa népi kultúráját. Lorković ezzel értésére adta Marosynak, hogy kormánya nemtetszéssel szemléli a magyarországi horvátok bunyevácokra és sokácokra történő felosztását. E pontnál éles vita alakult ki köztük. Marosy „kicsinyes és túlfűtött sovinizmusnak” nevezte Lorković álláspontját, a horvát külügyminiszter pedig azt fejtegette, hogy „a nemzetek lelki életében a nemzeti név is összekötő kapocs és ha annak szabad megvállására a lehetőség nincs meg—ez az illető néptörődék lelki elidegenítését és elszakadását vonja maga után”. Lorković persze elfelejtette megemlíteni, a boszniai muzulmánokból éppen az usztasa kormányzat igyekezett „horvát-muzulmánokat” faragni.

Az iskola-kérdésben azonban kénytelen volt védekezni, s az adott helyzetért a

³⁸ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-20.

³⁹ Marosy Lorković külügyminiszterhez viszont olyan információkat juttatott el, hogy Vračić az ő helyére pályázik. Uo.

jugoszláv kormányokat tett felelőssé. Biztosította Marosyt, hogy a horvát kormány-
nak „feltétlen és komoly szándéka” ezen segíteni. Szemére vetette Marosynak, hogy
a muraközi iskolákban nem horvátul, hanem „muraköziül” oktatnak, s míg ő kap-
csolatot tarthat a horvátországi magyarsággal, erre Gaj követnek nincs alkalma a
magyarországi horvátok vonatkozásában. Marosy azonban világosan értésére adta
Lorkovićnak, hogy kormánya „a fennálló helyzet alapján” képzeli el a vitás kérdések
rendezését, engedményekre nem hajlandó.⁴⁰

Hosszas huzavona után egyedül az eszéki nyilasok tevékenységének betiltását
és a Magyar Közművelődési Közösség engedélyezését sikerült elérni, a kisebbségek
helyzetének rendezése továbbra is kimerült a kölcsönös ígéretésekben.⁴¹

A lakosságcsere kudarcra után a magyar kormány újabb ötlettel állt elő — a bosz-
niai szórvány magyarság Magyarországra telepítésének gondolatával. A Bácskában
a volt jugoszláv telepesek kiutasítása, valamint a bukovinai székelyek letelepítése-
után is jelentős volt jugoszláv telepes föld maradt üresen. Nem sikerült a várt mér-
tékben a moldvai csángók betelepítése, így a magyar kormány a horvátországi ma-
gyarok egyoldalú áttelepítésével igyekezett tovább „javítani” a Bácska nemzetiség
térképét.⁴²

A Bárdossy-kormány „partizánveszélyre” hivatkozva már 1941 decemberében
kérte a boszniai magyarok áttelepítését. Az elhúzódó tárgyalások ellenére a miniszteri-
tanács már 1942. február 25-én felhatalmazta a belügyminisztert és a külföldi magya-
rokat hazatelepítő kormánybiztosságot a „végveszélynek kitett” magyar szórványok
hazatelepítésére. A tárgyalásokat az usztasa horvát állam fennállásának évforduló-
jára Zágrábba érkezett Ullein-Reviczky Antal és Hennyei Gusztáv altábornagy
Paveličtyel és Lorkovićtyal folytatott megbeszélései mozdították ki a holtpontról.
A horvát engedékenységekben kétségtelen szerepe volt az usztasa rendszer ingatlansá-
gát elfedő évfordulós készülődésnek, de leginkább annak, hogy így kívántak a két
ország között barátságos légkört kialakítani, amely alkalom adtán lehetővé teszi a
muraközi kérdés rendezését.⁴³

Április elején Marosy és Lorković aláírta a boszniai magyarok áttelepítésére
vonatkozó megállapodást. Ennek értelmében a horvát kormány vállalta, hogy az át-

⁴⁰ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-31, 32.

Magyarországon, hangsúlyozandó a vend irodalmi horváltól való különállását, bevezették az iskolák-
ban a „magyar írásmódot”. Az ilyen fajta nyelvi manipuláció persze az usztasa kormányzattól sem
volt idegen. Rendeleti úton tiltották be például a „tisza” horvát nyelvtől idegennek titulált szerb ki-
fejezések használatát.

⁴¹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-105.

Kovács Antal, az eszéki nyilasok vezére a párt betiltása után a Bánátba szökött. Közvetlenül a Ko-
vács-féle nyilas szervezkedés után Sütő Gyula volt nyilas képviselő német útlevelel Horvátországba
érkezett, s „Csaba” néven újjászervezte a horvátországi nyilasmozgalmat. „Csaba, Független Hor-
vátországi Egyesület,„ címmel könyomatos újságot adtak ki. A horvát belügyminisztérium — a ma-
gyar kormány sorozatos tiltakozására — a Csaba egyesületet is betiltotta, német támogatással azon-
ban továbbra is folytatták tevékenységüket. 1943-ban Kammerhoff tábornok, a horvátországi SS
főparancsnoka a nyilasokból külön SS századot állított fel, amely a németek oldalán részt vett a par-
tizánok elleni tisztogató akciókban. 1944 áprilisában a Horvátországi Magyar Közművelődési Kö-
zösség eszéki csoportja és a nyilasok között egységfront megállapodás jött létre. OL K-63 Küm. pol.
1943-67-180.; 1942-67-123., 66., 1944-67-42.; OL K-28 ME Kisebbségi O. 1943-R-31 131.

⁴² A moldvai csángók közül mindössze 100 család kívánt Magyarországra települni, de közü-
lük is csak 53 család költözött át 1941 folyamán. A kudarc oka nemcsak a román kormány „akadé-
koskodása” volt, de a magyar kormány is visszafogottan kezelte az ügyet a csángók erőteljes asszi-
miláltsága miatt. OL K-28 ME Kisebbségi O. 1943-R-24 333. A bácskai székely telepítésre lásd:
A SAJTI ENIKŐ: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában — 1941. Akadémiai Kiadó,
Budapest, 1984.

⁴³ Sajnos a tárgyalásokról készített feljegyzést nem találtuk meg. Lényegét Marosy április-má-
jusi jelentései tartalmazzák. OL K-63 Küm. pol. 1942-67-41., 43., 51.

települők ingatlan vagyonát megveszi, s annak ellenértékét magukkal hozhatják.⁴⁴ A magyar fél pedig, ennek fejében, módosította azt a korábbi rendeletét, amely szerint a kiutasított és önként távozó horvátok nem vihették ki még ingóságukat sem.⁴⁵ Marosy—kormányja állásfoglalásának megfelelően — visszautasította azt a horvát kérelmet, hogy a vagyoni viszonyosságot kiterjesszék azokra a kitelepülni szándékozó horvát dobrovoljácokra is, akik „horvát nemzeti irányú működésükkel tanúbizonyságot tettek arról, hogy előző hibájukat jóvá akarják tenni”. A boszniai magyarok bizonyos mennyiségű élő állatot is áthozhattak magukkal. Marosy, kormányja utasítása ellenére, kénytelen volt felajánlani a viszonyosságot. Mint írta, erre „múlhatatlanul szükség volt azért, mert a gunjai csoport már elszállításra készen állt és más-képp az egész akció felborult volna, ami a horvátországi magyarság körében igen kínos hatást válthatott volna ki”.⁴⁶

Az egyezmény három boszniai falu, Gunja, Vućinjak és Breko magyar lakosságának áttelepítésére terjedt ki. Ennek érvényességét a nyár folyamán Bjelinára is kiterjesztették.

Az április közepén meginduló telepítés, alkalmával Marosy, a Horvátországi Közművelődési Közösség segítségével, igyekezett ünnepélyes búcsúztatásról gondoskodni, de minden igyekezete ellenére sem sikerült olyan külsőségeket teremtenie, mint a székely telepítés esetében történt. A partizánok elleni tisztogató akciók miatt a bjelinai csoportot például német harckocsik kísérték a határra. A magyar sajtó is kénytelen volt elismerni, miközben „a nagy magyar közösségbe történő beolvadás olthatatlan vágyára” hivatkozva magyarázta az áttelepülési szándékot, hogy a boszniai magyarok pusztá létüket próbálták így megmenteni. Igaz, ezt úgy interpretálták, hogy „az élet és vagyonbiztonságot a szerbek veszélyeztetik”, azaz a partizánok.⁴⁷ A tényleges veszélyt azonban a német, az és olasz usztasa partizánvadász akciók jelentették. Ezzel kapcsolatban csak két esetre szeretnének utalni. Az 1942 májusi boszniai tisztogatásnál a bilogorai körzet falvaiban több száz menekültet, köztük magyarokat is felkoncoltak.⁴⁸ Ostri-Zid községben pedig 1943 márciusában az egész falu férfilakosságát kivégezték a németek, mivel nem voltak hajlandók a partizánokat kiadni. A magyarokat is kivégezték, annak ellenére, hogy egy korábbi megállapodás értelmében felmutatták az állítólag oltalmat adó Magyar Közművelődési Közösség igazolványát.⁴⁹ Tragikomikusnak lehet nevezni az Ostri-Zid-i esetet követő magyar-német megállapodást, amely hasonló esetek elkerülése végett azt javasolta, hogy a partizánok elleni hadműveletek során a magyarok „kis magyar zászlókkal ismertessék nemzetiségüket”.⁵⁰

De egyéb tekintetben is másként alakult a boszniai magyarok telepítési akciója, mint a székelyeké. Már elindultak az első csoportok, mikor május 30-án a horvát kormány — tiltakozásul az újabb muraközi kiutasítások ellen — felfüggesztette a telepítést. Különösen sérelmesnek találták a muraközi hatóságok azon rendeletét, amely szerint mindazok a horvát alkalmazottak, akik családjaja a Muraközben lakik,

⁴⁴ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-24 333.

⁴⁵ OL K-149 BM res. 1942-2-9621.

⁴⁶ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-24 333.

⁴⁷ OL K-428 MTI Könyomatos 1133. 1942. szeptember 20.

⁴⁸ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-67.

⁴⁹ Uo. 1943-67-34.

⁵⁰ Uo. Az Ostri-Zid-i ügy kivizsgálását kérő magyar átiratra Glaise von Horstenau tábornok röviden a következőt válaszolta: „a német Wehrmacht magatartása elleni vádaskodások tarthatatlannak”, a vizsgálat lefolytatása az adott helyzetben lehetetlen.
OL K-63 Küm. pol. 1943-67-114.

rövid határidőn belül térjenek vissza, ellenkező esetben családjukkal együtt kiutasítják őket, vagyonukat pedig lefoglalják.⁵¹

Ezzel a lépéssel a horvátok nyomást akartak gyakorolni a magyar kormányra, egyrészt a kiutasítások beszüntetése érdekében, másrészt ezt az alkalmat használták fel egy kétoldalú kisebbségi szerződés felvetésére. A horvát elképzelés szerint ezt a kisebbségek helyzetét tanulmányozó helyszíni vizsgálat előzte volna meg. Marosy azzal tért ki a javaslat elől, hogy előbb a Duna menti határ kérdésében kellene megállapodni, bár — tette hozzá — a magyar kormány is aktuálisnak tartja a kisebbségekre vonatkozó megbeszéléseket.⁵²

A telepítés csak júliusban folytatódott tovább, miután a magyar kormány kiütközésekkel enyhítette a független állam vezetőjének szerepében tetszelgő Pavelić „haragját”. Az összeomlás szélén álló rezsimet egyébként sem volt nehéz újabb és újabb, lényegében ellenszolgáltatás nélküli engedményekre kényszeríteni. Mint a horvátországi Gestapo 1942. szeptember 9-i jelentése megfogalmazta: „Határozott jelei tapasztalhatók annak, hogy Magyarország előkészületeket tesz a felkelés kiszélesedése esetére, de nem a segítség értelmében, hanem azért, hogy minél nagyobb hasznot húzzon abból.”⁵³

A szeptemberig elhúzódó telepítés során összesen 395 boszniai magyar családot (1552 fő) telepítettek a Bácskába. A gunjaiak Horthyvására (Stepanićevo), a vucsinjakiak Hadikligetre (Veternik), a brckoiak Hadiknépére⁵⁴ kerültek, a bjelinaiak új lakhelyét pedig Horthyvárán és Hadiknépén jelölték ki. A boszniai magyarok tehát a székely telepések között helyezkedtek el. Összesen 2877 kat. hold földet kaptak, családonként mintegy 7 holdat.⁵⁵ A Bonczos-féle kormánybiztosság kezében ezzel a Bácskában kisajátított földekből már csak 14 ezer kat. hold szétszórta elhelyezkedő terület maradt, amely nagyobb arányú telepítést már nem tett lehetővé. 1942 novemberében a külügyminisztérium már leintette Marosy újabb 2—3 ezer fő áttelepítésére vonatkozó javaslatát.⁵⁶ 1943-tól már csak egyéni elbíráláson alapuló telepítésekre került sor a Bácskában.⁵⁷

Eközben a magyar és horvát kormány között tovább tartott a kisebbségek kérdésében folytatott áldatlan vita. A horvátországi magyar iskolák ügyében azonban sikerült némi eredményt elérni. A horvát oktatásügyi minisztérium szerint az 1942/43-as tanévben 12 magyar tagozat kezdte meg működését. Ratković közoktatásügyi miniszter e hír közlését arra használta fel, hogy javaslatot tegyen — a románokkal megkötött szerződés mintájára — egy kulturális egyezmény megkötésére.⁵⁸ A magyar kormány kitért a javaslat elől. Mindössze annyi történt, hogy az 1944 őszén utolsó óráit élő usztasa kormánynak a zágrábi magyar követ, Van der Venne ajánlatot tett a tankönyvek nemzetiségpolitikai felülvizsgálatára. Alajbegović külügyminiszter

⁵¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-21 144.;

OL K-74 I. Bejövő szjt. Zágráb. Marosy 1942. május 11-i számjeltávirata.; OL K-63 Küm. pol. 1942-67-49.

⁵² OL K-63 Küm. pol. 1942-67-82.; uo. 1943-67-számnélküli.

⁵³ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*. Beograd, 1973. XII/2. 149. sz. irat. 733. l.

⁵⁴ Hadiknépe szerbhorvát megfelelőjét nem sikerült kiderítenünk.

⁵⁵ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24 333.

⁵⁶ OL K-74 I. Bejövő szjt. Zágráb. Marosy 1942. október 14. és október 21. számjeltávirata.

⁵⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24 333.

⁵⁸ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-104.

Később kiderült, hogy a magyar tagozatok valójában nem működtek. Mindössze három református egyházi kezelésben levő elemi iskola volt Horvátországban ebben az időben. Uo. 1944-67-80.

ugyan „nagy megértéssel” fogadta a javaslatot, de hozzátette: „a mai kritikus időkben a gyakorlati megoldás hamarosan nem valósítható meg”.⁵⁹

Már 1942 nyaratól új tétellel bővült a magyar kormány panaszjegyzéke, ami igen érzékenyen érintette az egyre sűrűbben változó horvát kormányokat. Azt vetették szemükre, hogy képtelenek „megvédeni” a magyarokat a partizánoktól, s már nemcsak Boszniában fenyeget az állítólagos partizánveszély, hanem a határszéleken is.⁶⁰ A kormányt természetesen nem a horvátországi magyarok sorsa aggasztotta elsősorban, hanem a partizán mozgalom határon történő átcsapásától tartottak. Aggodalmukat csak fokozta a Petőfi Sándor magyar partizánbrigád megalakulásának híre.⁶¹ Az említett telepítések után a kormány jobbnak látta lezárni a határt a „fertőzött” horvátországi magyarok elől, befogadásuk elől, államérdekre hivatkozva, elzárkózott. A kisebbségvédelem egyre inkább arra szorított, hogy felhívták a horvát kormány figyelmét, hogy a tisztogató akciók során „fokozott” védelemben részesítsék a magyarokat, s a harcok lecsendítése után biztosítsák hazatérésüket.⁶² Ilyen ígéretet kapott 1943 május végén Balla Pál, a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának egyik magasrangú tisztviselője is zágrábi útja alkalmával.⁶³ Az usztasa kormány ígéretei természetesen csak eszmei jelentőséggel bírtak, hiszen a németek, sőt maguk az usztasák sem voltak tekintettel a magyar kormány szempontjaira a tisztogató hadműveletek során. Szerbia katonai parancsnoksága mellé beosztott magyar összekötő tiszt, Krasznay alezredes 1943 októberében azt jelentette, hogy 200 horvátországi magyar az usztasák atrocitásai elől szökött Magyarországra.⁶⁴ A belügyminiszter rendelete értelmében csak azok a magyarok nyertek bebocsátást az országba, akik az állam és közbiztonság szempontjából teljesen megbízhatók voltak, és a zágrábi követség által kiállított igazolvánnyal rendelkeztek. A rendelet egyértelműen megtiltotta a zsidók és görögkeleti vallásúak beengedését.⁶⁵ Ugyanakkor ez a kisebbségvédelem is csak azokra terjedt ki, akik beléptek a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösségbe. A Közművelődési Közösségen keresztül, „partizánveszély” ürügyén, a magyar kormány így próbálta megakadályozni a horvátországi magyarok átállását a partizánokhoz.⁶⁶ Mint a Petőfi brigád megalakulása is jelzi — sikertelenül.

1944 február elején — magyar kezdeményezésre — ismét felvetődött a magyar—horvát lakosságcsere gondolata. A Kállay-kormány változatlanul a népeességcsere alapján állt, „amely alól legfeljebb pillanatnyi kivétel lehetséges”. A horvátok viszont feladták korábbi, egyértelműen elutasító magatartásukat, csupán ahhoz ragaszkodtak, hogy a magyarországi horvátok kiköltöztetéséhez több éves határidőt kapjanak. Marosy az „engedékenyebb hangulat” előmozdítása érdekében a tárgyalások színhelyéül Budapestet javasolta.⁶⁷ A megváltozott horvát álláspont mögött az húzódozott meg, hogy a Mandić-kormány nagyon is tisztában volt a lakosságcsere lebonyolításának technikai nehézségeivel, hiszen a helyzet urai már régen nem az usztasa kor-

⁵⁹ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-102.

⁶⁰ Uo. 1942-67-103.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-26 158.

⁶¹ OL K-63 Küm. pol. 1943-67-134.

⁶² Uo. 1942-67-67.; 1943-67-33.

⁶³ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-2433.

⁶⁴ Uo. 1943-R-32751.

⁶⁵ OL K-149 BM res. 1941-2-14 899.

1944 januárjában tovább szigorították a feltételeket. Ezután csak azok jöhettek be az országba, akik az idézett feltételeknek ugyan továbbra is megfeleltek, de Magyarországról vagy a Bánátról származtak. Uo. 1944-2-28600.

⁶⁶ Uo. 1943-R-31 614., 34 415

⁶⁷ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-13.

mányzat és a német megszállók voltak, hanem a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg. Tárgyalási készségükkel ezúttal is a muraközi kérdés rendezéséhez szerettek volna lehetőséget teremteni. Nyilván a magyar kormány sem a gyors megvalósítás sikerében bízva vetette fel ismét a kérdést, hanem abban a nagyon is hiú reményben, hogy a háború befejezése után az egyezmény „jogi apparátusára” hivatkozva megszilárdíthassa délvidéki pozícióit.⁶⁸

A lakosságcsereére vonatkozó tárgyalások azonban a fronthelyzet alakulása miatt igen gyorsan menekültügyi tárgyalásokká váltak, így a magyar kormány kénytelen volt először „a pillanatnyi kivétel” formuláját alkalmazni. A horvátok ebbe csak úgy egyeztek bele, ha a tárgyalások Zágrábban lesznek. Ezt azzal indokolták, hogy „a társmiszteriumok illetékes tényezői más irányban igen el vannak foglalva és ezért pillanatnyilag Zágrábból nem távozhatnak el.”⁶⁹ Valójában a németek intették le a horvátok utazási szándékát. De mint Marosy rosszmájúan megjegyezte: Gaj, volt budapesti horvát követ „egykori dicsőségének” színhelyére történő visszatérését a zágrábi külügyminisztérium munkatársainak kicsinyes intrikái is akadályozzák.⁷

Február 16-án Marosy és Gaj, a horvát külügyminisztérium politikai osztályának vezetője között megkezdődtek a tárgyalások. Marosy igyekezett elérni, hogy a menekülteknek minősített kitelepülők átvihessék Magyarországra vagyonukat, ha ez nem sikerül, a horvátok akkor se kobozzák azt el, s végül igyekezett kiharcolni a visszatérés lehetőségét is. Gaj ezzel szemben kikötötte, hogy a véglegesen Magyarországon maradó kitelepülők vagyona a horvát államra száll.⁷¹

Menet közben azonban újabb nehézségek merültek fel. Kiderült, hogy a már elfogadott alapelvvel ellentétben a horvátok valamennyi menekültet végleges kitelepülőként akarják kezelni, ami azt jelentette, hogy ezek vagyona végleg a horvát államé lett volna. Hosszú vita után Marosynak sikerült annyit elérnie, hogy Gaj beleegyezett, szabjanak bizonyos időhatárt a visszatelepülésre, s csak ennek lejártá után tekintsék a menekülteket végleges kitelepülőknek. Ezen újabb vita keletkezett, mivel Marosy egy éves terminust javasolt, a horvátok viszont a fél éves időtartam mellett kardoskodnak.⁷² További nehézséget jelentett, hogy a horvát külügyminisztériumban szokásos gyakori személycsere következettében leváltották Gajt. Utódja, Rieger, teljesen ájtékosztalan volt az ügyben és új tervszellettel állt elő.⁷³ A tárgyalások még a Sztójaj-kormány idején is tartottak. A változatlanul kicsinyes alkudozások közepette zajló megbeszélések májusban végül is bizonyos eredményre vezettek. Május negyedikén Rieger és Marosy aláírta a magyar—horvát menekültügyi egyezményt.⁷⁴ A lakosságcsere egyezményt azonban ezúttal sem sikerült tető alá hozni.

A megállapodás szerint a kitelepülők ügyeit egy később kinevezendő magyar—horvát vegyes bizottság intézi majd. A Horvátországból menekülők 2 éven belül visszatérhettek eredeti lakhelyükre, a maradni kívánók viszont megkaphatták a magyar állampolgárságot. Vagyonukat magukkal vihették.⁷⁵

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo. 1944-67-18.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ OL K-74 I. Bejövő szjt. Zágráb. 1944. február 16.

⁷² OL K-63 Küm. pol. 1944-67-26.

⁷³ Uo. 1944-67-36.

⁷⁴ Uo. 1944-67-49., OL K-74 I. Bejövő szjt. Zágráb. 1944. május 5.

⁷⁵ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-36.

A vegyes bizottság kinevezésére még sor került. Tagjai magyar részről Marosy követ, Pallavicini követségi titkár és Angeli András, a követség irodai alkalmazottja volt. Horvát tagjai: Mato Pavlović, a telepítési hivatal osztályfőnöke, Josip Bašić és Ivan Martinčević tisztviselők voltak. Uo. 1944-67-53.

Az egyezmény gyakorlati kivitelezésére azonban a fronthelyzet alakulása miatt már nem került sor.

Magyarország német megszállása után a horvátok érkezettnek látták az időt, hogy „emlékeztető lépést” tegyenek Berlinben a Muraköz kérdésében. Amikor ezt Marosy Perić külügyminiszter szemére vetette, az „minden zavar nélkül kijelentette, hogy opportunusnak tartotta Berlint arra emlékeztetni, hogy horvát felfogás szerint a Muraköz Horvátország alkotórésze”. A külügyminiszter a továbbiakban elhibázottnak nevezte elődje, Lorković politikáját, mivel a volt külügyminiszter eleve lemondott a baranyai háromszögről, s így nem maradt a kormány kezében olyan adu, amit a Muraköz kapcsán alkalmasint kijátszhatott volna.⁷⁶ Marosy e pontnál a következő megjegyzést fűzte a külügyminiszter szavaihoz: „Perić fenti megjegyzése is mutatja, mekkora hibát követett el az akkori magyar kormányzat, mikor az általam annyira szorgalmazott határtárgyalásokat félbehagyta, melyek Horvátországnak a Baranyáról és Bácskáról való lemondását írásban is leszögezték volna.” Perić azzal próbálta nyugtatni a meglehetősen nyugtalan Marosyt, hogy berlini „emlékeztető lépése” nem jelenti a muraközi kérdés nyílt felvetését.⁷⁷ Ez persze nem a horvátok szándékán múlt, hanem azon, hogy a németek ezúttal is határozottan leintették az esetleges magyar—német konfliktusra alapozott horvát próbálkozást. Marosy azonban jónak látta felhívni Kasche zágrábi német követ és Glaise von Horstenau tábornok figyelmét a magyar—horvát határon állomásozó ún. fekete légióra (Pavelić poglavnik testőrgárdáját nevezték ki), amelyet Marosy egy esetleges muraközi horvát puccskísérlettel hozott összefüggésbe. Ezt mind Kasche, mind pedig Glaise von Horstenau kizárták minősítette.⁷⁸ 1944 őszén azonban az usztasa sajtóban és rádióban ismét nagy publicitást kapott a muraközi kérdés. Van der Venne zágrábi magyar követ szeptember 6-i jelentésében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „nem tartom kizártnak, hogy a horvátok esetleg bekövetkező zavaros viszonyokat felhasználnák arra, hogy rajtaütésszerű betörést kíséreljenek meg Muraközbe, már csak azért is, hogy ezáltal levezessék a tömegek felkavart szenvedélyeit.”⁷⁹ A követnek abban igaza volt, hogy a Muraköz visszacsatolásának meg-megújuló követelése mindig is az ingatag rezsim belső kohéziójának megszilárdítását lett volna hivatva szolgálni. A „puccskísérletre”, azaz a Muraköz visszafoglalására azonban az usztasa rendszernek már sem ereje, se ideje nem lett volna.

1944 augusztusában Glaise von Horstenau tábornok javaslatára a német kormány felvetette egy közös, magyar—horvát partizánellenes katonai együttműködés gondolatát. Elképzelésük szerint a harcok során mindkét fél 30 km távolságban léphette volna át a határt.⁸⁰

A Sztójay-kormány az 1944. augusztus 17-i minisztertanácson tárgyalta a német kérést. A külügyminisztérium véleménye szerint a németek szólítsák fel a horvát külügyminisztériumot, hogy egyenesen a magyar kormányhoz forduljanak ezzel a kéréssel. De még ez esetben is a kormány csak addig mehet el, amíg az ország határainak megvédéséről van szó, „azt már nem vállalhatja, hogy egészen a dalmát tengerpartig vegyünk részt egy ilyen akcióban”. A honvédelmi miniszter azt fejtegette, hogy legfeljebb a határtól 10 km-re terjedjen ki az egyezmény. Felhívta a figyelmet arra is, hogy nemrég vontak el a déli határról 3 hadosztályt, s jelenleg csak kisebb egységek biztosítják a határt. Reményi-Schneller pénzügyminiszter szerint ez esetben nyugod-

⁷⁶ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-40.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-98.

⁸⁰ OL K-74 I. Bejövő szjt. Zágráb, 1944. augusztus 19.

tan hivatkozhat a kormány a horvátok érzékenységére, s el kell kerülni azt, hogy a horvát közvéleményben az a felfogás alakuljon ki, hogy Magyarország a Szent István-i birodalom visszaállítására aspirál. A minisztertanács végül a következő határozatot fogadta el: a horvátországi „bandák” ellen csakis a horvát kormány kérésére hajlandók csapatokat adni, s a harcokat a magyar—horvát határtól 10 km mélyben vállalják. Nagyobb mélységben csak abban az esetben, „ha e tekintetben az érdekelt magyar és horvát kormányok között egy újabb megállapodás létesül”.⁸¹

Pavelić nem lelkesedett a magyar csapatok horvátországi jelenlétéért. Attól tartott, amire Reményi-Schneller is utalt, hogy a magyarok sajátos módon fogják értelmezni a határ átlépését és bizonyos területi igények kielégítésére fogják azt felhasználni. Horvátországban ugyanis makacsul tartotta magát az a hír, hogy Magyarország még Eszék környékére is igényt tart.⁸² Pavelić is szívesebben látott volna az általános egyezmény helyett egy olyan megállapodást, amelyet esetenként kötött volna a két kormány.⁸³ Pavelić előtt talán felrémlt az a korábbi német kombináció is, amely egy magyar befolyás alatt álló horvát autonómiát szándékozott létrehozni.⁸⁴ Ez pedig, mint Cianoak több alkalommal is kifejtette, azt jelentené, hogy ő még 24 óráig sem maradhatna hatalmon.⁸⁵

A magyar kormány tehát, ha bizonyos feltételekkel is, beleegyezett a partizánok elleni közös fellépésbe. A horvát kormány pedig, bár komoly aggodalmai voltak a magyar csapatok esetleges jelenléte miatt, szintén nem tért ki határozottan a német javaslat elől. A magyar és horvát kormánynak azonban már nem volt ideje ily módon tevőleges részt vállalni a horvátországi partizánok elleni harcokban.

⁸¹ OL K-27 Min. tan. jgyk. 1944. augusztus 17.

⁸² ŽARKO ATANASKOVIĆ: Okupacija Vojvodine i stanje posle okupacije. Војноисторијски гласник, 1963. 3. sz. 28. l.

⁸³ OL K-74 I. Bejövő szjt. Zágráb. 1944. szeptember 9.

⁸⁴ Hitler 1941. április 6-i, Jugoszlávia felosztására vonatkozó tervében ezzel kapcsolatban a következőkét olvashatjuk: „Horvátország autonóm állam lesz, valószínű magyar befolyás alatt.” *Zbornik dokumenata...* XII/1. 27. sz. irat 2. sz. lábjegyzete, 72. l. A kérdésre még: uo. 216. sz. irat: 369. l.

⁸⁵ *Tajni arhivi grofa Ciana 1936—1942.* Zagreb, 1952. 501. l.

THE FAILURE OF THE HUNGARIAN-CROATIAN BORDER NEGOTIATIONS
AND POPULATION EXCHANGE (1941—1944)

Relying on Hungarian and Yugoslav archives the author studies the development of the relations between the Ustasha Croatia and Hungary in 1941—44. She makes a detailed study of the border negotiations concerning Muraköz, the course of changes in standpoints of the Hungarian and Croatian party, and the reasons why the negotiations broke. Though Muraköz was given to Hungary by the April 24th 1941 German-Italian convention in Vienna, which partitioned Yugoslavia, marking the exact borders was assigned to bilateral negotiations. Here the author emphasizes that the reannexation of Banat was delayed and that is why Hungary urged the opening of negotiations; while the Ustasha government, which had lost territories, tried to get compensation by getting hold of Muraköz. At the beginning of the negotiations Hungary could follow a strong policy since after a short lasting German invasion Hungarian troops entered the territory of Muraköz. The Croatian government's demand for Muraköz was based on the ethnographical and historical principles, while Hungary could only refer to rights by historical continuity.

During the first stage of the negotiations the Bárdossy government was willing to transfer the administration of Muraköz temporarily, while upholding Hungary's territorial sovereignty with the unacceptable for the Croats condition: mutual population exchange. Truly the German government insisted on its neutrality all the time, but practically it backed the standpoint of the Hungarian government, the author points out.

By introducing military administration (July 1941) the Bárdossy government unilaterally settled the debated questions, and thus the problem of population exchange was dropped. Henceforth the author analyzes the effects of the failure of the border negotiations upon the two parties' policy towards national minorities. In this respect she emphasizes that though the relations between the two countries deteriorated and this had a negative influence on the conditions of the Croats living in Muraköz and of the Hungarian minority living in Croatia, neither of the two governments decided to apply punitive sanctions against the Serbs after due consideration of foreign and internal policy.

Later the treatise studies the question of the repatriation of Hungarians living in Bosnia and the efforts of the Kállay government to obtain results in the minority question on mutual terms. According to the author Kállay's endeavours were mainly motivated by reasons of home policy, i. e. he wanted to consolidate the rather tense situation in the reannexed South.

In April 1942 the two countries signed an agreement to repatriate the Hungarians living in Bosnia, and 345 families (1552 persons) were resettled in Bachka. The idea of population exchange was raised the last time in February 1944, but these negotiations soon changed into the so called "refugee" negotiations.

Finally the author analyzes the idea suggested by Germany of a joint Hungarian-Croatian anti-partisan action. In connection with this she points out that though with certain concessions both sides were ready for joint military actions, but the situation on the front changed and so these actions were not realized.